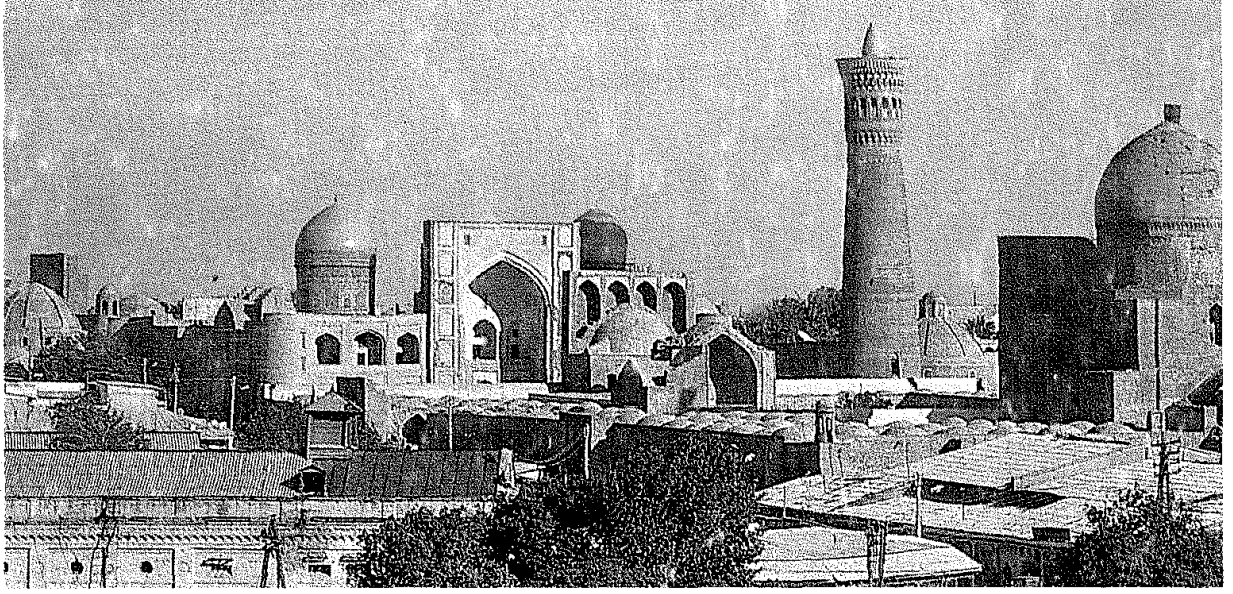

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO: 22

BÜYÜK TÜRK - İSLÂM BİLGİNİ

B U H Â R İ

(811- 869)

-ULUSLARARASI SEMPOZYUM-

18-20 HAZİRAN 1987

Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? / Âyet

Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin.

BUHÂRİ

Buhâri Kongresi Tebliğleri

18-20 Haziran 1987

KAYSERİ

EDİTÖR

Prof.Dr. Ahmet Hulûsi KÖKER

(Tebliğin dil ve bilimsel sorumlulukları konuşmacılara aittir)

Her Hakkı Saklıdır

ISBN: 975-8013-14-9

Dizgi-Baskı
Erciyes Üniversitesi Matbaası
KAYSERİ - 1996

TARİH BOYUNCA BUHÂRÎ'NİN SAHİH'İ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Yrd. Doç. Dr. Kemal SANDIKÇI*

İslâm dininin ikinci ana rüknü olan Sünnet'in muhafazasına dâir yapılan çalışmalar, çok cüz'î ölçüde dahi olsa, Hz. Peygamber hayatta iken başlamış, onun vefâtından sonra da gelişerek devam etmiştir. Hicrî birinci asırda bazı dağınık sahifelerde ve müslümanların hâfızalarında saklı bulunan hadîsleri öğrenmek ve bir araya getirmek şeklinde beliren arzular, ikinci asrın hemen başında Halîfe Ömer b. Abdülazîz'in emriyle başlatılan tedvîn çağında, hadîslerin bir araya cem'i sağlanmış, bu asrın ilk çeyreğinden itibaren başlatılan tasnîf faaliyeti de sür'atle gelişerek devam etmiş ve nihâyet üçüncü asırda, bilindiği üzere altın çağına ulaşmıştır.

İşte Buhârî'nin Sahîh'i de bu altın çağın en önde gelen mahsûlüdür. Hadîs ilminin kendine mahsus birtakım husûsiyetleri dikkate alındığında, bu sahada verilen eserlerin hepsinin aynı kıymette, aynı sıhhat ve değerde olmadığı bilinen bir vâkıdır. Bu ilmin teessüsünden günümüze kadar bütün tarihi boyunca, kıymet ve sıhhati bütün müslümanlar tarafından en üst seviyede telâkkî edilen eser, hiç şüphe yok ki Buhârî'ninkidir. O kadar ki, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra dinin en önemli kaynağı olarak benimsenmesi, bir gelenek hâline gelmiştir. Zâten Buhârî'ye de sahip olduğu büyük şöhreti kazandıran söz konusu eseridir.

Tarihin hemen her devresinde birçok muhakkık âlim tarafından Buhârî'nin eseri üzerinde çok uzun senelere bâliğ olan ilmî çalışmalar yapılmıştır. Böyle bir ilgi ve en ince taferruâtına varıncaya kadar, eserin, bir ilmî inceleme konusu olarak emek vermeğe değer bulunması, şüphesiz çok az ilmî esere nasîb olan bir mazhariyettir. Bu husus da, onu kıymet ve sıhhat telâkkisini te'yîd eden unsurlardan biridir.

Tebliğimiz, bu en kıymetli eser üzerinde yapılan çalışmaların genel bir tespitini hedef almaktadır.

el-Câmiu's-Sahîh diye marûf olan Buhârî'nin eserinin esas adı, İbnu Salâh ve en-Nevevî'nin verdikleri bilgiye göre "el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîh el-Muhtasar min Umûr-i Rasûlillâh (a.s) ve Sünenihi ve Eyyâmihî" şeklindedir. Muhtemeldir ki, Buhârî bu ismi, eserin te'lifine vesile olan hocası İshak b. Râhûye'nin teşvikkâr ifâdesinden almıştır.

Tespitlerimize göre, bu eser üzerinde yapılan çalışmalar, Buhârî'nin vefâtından takrîben yarım asır sonra başlamış ve aralıksız günümüze kadar süregelmiştir. Bilindiği üzere Hadîs kitapları üzerine yapılan çalışmalar, bazan müstakil bir kitaba inhisâr ederken, bazan da iki veya daha çok hadîs kitabı esas alınarak kaleme alınmışlardır. İşte Buhârî'nin Sahîh'i üzerine yapılan çalışmalar da, bazen sadece bu esere münhasır kalırken, bazan da özellikle Müslim ve diğer kitaplarla birlikte düşünülerek yapılmışlardır. Biz bunlardan, müstakillen Buhârî'nin

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadîbs Anabilim Dalı.

Sahîh'i üzerine yapılan çalışmalarla, Buhârî ve Müslim üzerine yapılan müşterek çalışmalarını tespite çalışacağız.

MÜELLİFLER:

Önce bu sahada eser veren müelliflere temas etmek istiyorum. Şayet tespitlerimizde yanılmadı isek, çeşitli dönemlerde yetişen 414 müellifin bu konuda kalem oynattığını söyleyebiliriz. Bu sayıya, Batıda bu konuda eser verdiğini tespit edebiliğimiz 24 müellif de dahildir. Bunların herbirinin, isim isim tanıtılmasının zaman itibâriyle mümkün olmadığı ortadadır. Ancak asırları itibâriyle bazı istatistikî malûmat arzedeğim:

1- Buhârî'nin Sahîh'i üzerine eser veren toplam 83 müellifin yetiştiği h.XIV. asır ilk sırayı almaktadır. Bu asırda verilen eserlerin büyük çoğunluğu küçük çapta çalışmalardır. Bu müelliflerden 24 tanesi de batılı bilim adamlarıdır.

2- Arkasından 53 müellifin yetiştiği IX. asır gelmektedir. En hacimli, en güçlü ve en kıymetli eserler bu asırda verilmiştir.

3- XIII. asırda ise 8'er müellif Sahîh'e dâir eserler vermiştir.

4- Arkasında 6 müellifin yetiştiği X. asırda da şerhlerin çokluğu dikkati çekmektedir.

5- Sonra sırayı 34 müellifin yetiştiği XII.asırdır. Bu asırda önemli miktarda şerhler kaleme alınmıştır.

6- Sonra 32 müellifle VIII.asır sıralanmaktadır.

7- V. asırda ise 28 müellifin Sahîh üzerinde çalıştıklarını görüyoruz.

8- XI.asırda da 22 müellif bu sahada eserler vermişlerdir.

9- VI.asırda ise 21 müellifi görüyoruz.

10- Nihâyet bu sahada eserlerin verilmeğe başlandığı çağ olan IV.asırda ve VIII.asırda da 8'er müellif Buhârî'nin Sahîh üzerine te'lifler yapmışlardır.

11-Yaşadıkları dönemi tam tespit edemediğimiz 31 müellifi, ayrıca hatırlatalım.

Bu çalışmaların çok büyük bir çoğunluğu fakîh muhaddisler tarafından yapılmışlardır. Bunların mensup oldukları fikhî ekollerine baktığımızda 100 kadarının Şafîî, 100'ünün Hanefî, 4'ünün Mâülîkî, 17'sinin de Hanbelî olduklarını görüyoruz. Ayrıca bu müellifler arasında 5 Zâhirî, 2 de Zeydî âlim bulunmaktadır.

Bölgeler itibâriyle meseleye bakarsak, 60'ar müellife mekân olan Sûriye ve Mısır'ın ilk sırayı paylaştıklarını görüyoruz. Arkasından 36 müellifle Endülüs, 5 müellifle de Mağrib bölgesi sıralanmaktadır. İlk asırların en önemli ilim merkezleri olan Hicaz, Yemen, Irak ve Horasan sınırları paylaşmaktadırlar. Buhârî'nin Sahîh'i üzerine çalışma yapan âlimlerden 44'ü de Türk asıllıdır.

İLKLER:

Sahîh üzerine çalışan müelliflerin ve eserlerinin tek tek ele alınıp tanıtılmasının zaman itibâriyle imkânsızlığı âşikârdır. Hiç değilse Sahîh üzerinde, çeşitli konularda ilk çalışmayı yapanları hatırlatmayı uygun buluyorum:

İlk Şerh'i, el-Hâkim el-Kebîr diye marûf olan ve 378/988'de vefat eden Nisâbûr'lu muhaddis, Ebû Ahmed el-Kerâbîsî yaptı.

İlk Ricâl çalışmasını 365/976'da vefat eden Cürcân'lı muhaddis İbnu Adiy yaptı.

İlk Müstahrac'ı 344/955 de vefat eden Nisâbûr'lu muhaddis İbnu'l-Ahram te'lîf etti.

İlk Etrâf'ı 400/1010'da vefat eden Şâm'lı Ebû Mes'ûd ed-Dımaşkî kaleme aldı.

Rivâyetle ilgili ilk eseri, 385/995'de vefat eden ed-Dârekutnî verdi.

İlk Müstedrek'i yine ed-Dârekutnî yaptı.

Bâb başlıkları üzerine ilk çalışmayı da 442/1050'de vefat eden Endülüs muhaddisi Ahmed b. Raşık yaptı.

İlk ihtisâr denemesini 389/999'de vefat eden Merv'li Ebû'l-Heysen el-Küşmîhenî yaptı.

Darlık, kıtlık, korku, düşman istilâsı vb. felâket günlerinde Sahîh'i hatmetme geleneğine dâir ilk eseri 842/1438'de vefat eden Şâm'lı muhaddis İbnu Nâsiruddin verdi.

İlk defa Sahîhayn'daki hadîsleri bir araya getirme denemesini de yine ed-Dârekutnî yaptı.

Meselenin dikkate değer bir yönü de V., VI. ve VII. asırda Sahîh üzerine en çok Endülüslerin çalışmış olmalarıdır. H.V.asırda Mısır, Sûriye, Hicâz ve Yemen'de tek bir âlim bu eser üzerinde çalışmazken, İran ve Horasan'da 4'er müellif, Irak'da 3 ve Mâveraünnehir'de 2 müellifin eser üzerinde çalışmasına mukabil, Buhârî'ye en uzak bir mekânda, Endülüs'de 13 müellif Sahîh üzerinde çalışmıştır. Endülüs bu özelliğini VI. ve VII. asırda da korumuştur. Ancak VIII. asırdan itibaren diğer bölgeler de bu konuda, yarışta var olduklarını göstermeğe başlamışlardır.

ESERLER:

Müellifler üzerindeki bu sözlerden sonra, şimdi de Sahîh üzerin te'lîf edilen eserlerle ilgili tespitlerimizi arzedeyim:

1- Tespitlerimize göre Sahîh üzerine kaleme alınan eserlerin toplamı 527 kaddır. Bunların 142'si matbû, 138 kadarı da dünyanın çeşitli kütüphanelerinde yazma hâlinde mevcûdiyeti bilinmektedir.

2- Toplam eserlerin yaklaşık yarısını Şerhler teşkil etmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî'ye 250 Şerh ve Şerhlerle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu miktarın büyük bir kısmı Sahîh'in tamamını şerhetmesine mukabil, bir kısmı sadece bazı garîb lafızların ve muğlak ifâdelerin izâhını esas almakta, bir kısmı eserin muayyen bazı bölümlerini, bir kısmı da Sahîh üzerinde yapılan ihtisâr çalışmalarını şerhetmektedir. Diğer bir kısmı da müelliflerin ömrünün vefâ etmemesi sebebiyle tamamlanamayan şerhler hüviyetindedir. Bazıları sadece sülâsî metinleri şerhetmekte, bazıları da yapılan şerhlerin ihtisârı, zeyl ve hâşiyesi şeklinde çalışmalardır. Netice itibâriyle bütün bunlar, Sahîh'in tamamının veya bir kısmının şerhi hüviyetinde çalışmalardır.

Bu 250 şerh ve şerhle ilgili çalışmaların 57'si matbû, 67 si de yazma hâlinde mevcûdiyeti bilinmektedir.

En çok şerh yazılan asır 48 eserle IX. asırdır.

3- Sahîh üzerine yapılan diğer bir çalışma türü de Ricâl çalışmasıdır. Buhârî'nin Sahîh'inde ismi geçen ricâle dair te'lîf edilen eser sayısı 23 dir. Sahîhayn ricâline dâir te'lîf edilen eser sayısı 14 dür. Toplam 36 ricâl çalışmasının 10 tanesinin yazma hâlinde mevcûdiyeti bilinirken, 10 tanesi de matbûdur. En çok ricâl çalışması da 8 eserle yine IX. asırda yapılmıştır.

4- Bir diğer çalışma türü de Hatim'le ilgilidir. Daha önce söylendiği gibi kıtlık, düşman istilâsı, darlık vb. felâket zamanlarında Buhârî'nin baştan sona hatmedilmesinin faydalı olduğu inancı, eski çağlardan beri gelenek hâline gelmiştir. İşte bu hatmin faydaları, şekli, usûl ve âdâbına dâir de eserler verilmiştir. Bu konuda 21 eserin verildiğini, 3 ünün matbû, 13'ünün yazma olarak mevcut olduğunu biliyoruz. IX. ve XI. asırlar, 5'er eserle, bu sahada en çok tasnîfin yapıldığı asırlardır. Bu konuda eser verme geleneği de IX. asırda başlamıştır.

5- Sahihayn'a 6 Müstedrek yapılmış olup bunların 3'ü IV., 3ü de V. asırda te'lîf edilmişlerdir. Sadece Hâkim'in Müstedrek'i üzerine 6 ayrı tasnîf yapılmıştır. Bu çalışmaların 4 ü yazma, 2 si de matbû haldedir.

6- Sadece Buhârî'ye 6, Sahîhayn'a 10 olmak üzere toplam 18 Müstahrac yapılmıştır. Bunların hemen tamamı da IV. ve V. asırlarda kaleme alınmışlardır.

7- Diğer bir çalışma türü de Terceme adını verdiğimiz, Sahîh'in Bâb başlıklarıyla ilgili eserlerdir. Bilindiği üzere Sahîh'deki Bâb başlıkları fikhî gâye güdülerek tanzim edildiği için orijinal bir mâhiyet arzetmekte, hadîslerle başlıkların tetabuku bazan zorlukla kurulabilmektedir. İşte bu sahadaki çalışmalar da, Sahîh'deki Bâb sanatının inceliklerini tesbit etmekte, Buhârî'nin dikkat nazarını ortaya koymaktadır. Bu sahada V. asırda eser verilmeğe başlanmış ve muhtelif asırlarda 15, eser verilmiştir. Bunlardan 6 tanesi matbûdur.

8- Sahîh'in rivâyeti ile ilgili çalışmaların sayısı ise 10 dur. Bunlardan da biri matbû, 5'i yazma halindedir.

9- Sahîhayn'a yapılan 6 adet Etraf çalışmasından ancak birinin yazma hâlinde mevcûdiyetini tespit edebildik.

10- Sahîhayn'ı bir araya cem' etme çalışmaları da IV. asırda başlamış ve verilen toplam 37 eserden 4'ünün matbû, 11'inin yazma olarak varlığını biliyoruz. En çok eser de 8 tasnîfle VI. asırda verilmiştir.

11- Bir diğer çalışma türü de Sahîh'in çeşitli şekillerde ihtisâr'ıdır. Bu sahada verilen 30 eserden 6 tanesi Sahîhayn'ın İhtisâr'ı şeklindedir. Bunlardan da 11'i matbû, 10'u yazma hâlinindedir. Bu konuda en çok çalışma da 8 eserle XIV. asırda yapılmıştır.

12- Bir başka çalışma türü de Fihristlerdir. Bu konuda verilen 12 eserin 7 si matbû, 4 ü yazma hâlinindedir.

13- Muallak metinlerle ilgili verilen 5 eserden ancak ikisinin yazma olarak mevcûdiyetini tesbit etmek mümkün olmuştur.

14- Bunların dışında Sahîh'in değişik yönlerini esas alan muhtelif çalışmaların sayısı da 41'dir. Bunların da 15'i matbû, 5'i de yazma hâlinindedir.

15- Ayrıca Batıda da 28 çalışmanın yapıldığını tesbit mümkün olmuştur.

Bu sahada te'lîf edilen toplam 527 eserin asırlar itibâriyle dökümü şöyledir:

1- XIV. asır, 100 eserle ilk sırayı alır.

2- IX. asır 85 eserle ikinci sırada yer alır.

3- VIII. ve X. asır, 42'şer eser.

4- XII. asır, 39 ar eser.

5- V.ve XIII. asır, 36 şar eser.

6- VI. asır, 33 eser.

7- VII. asır, 32 eser.

8- IV. asır, 30 eser.

9- XI. asır, 24 eser.

10- Ayrıca tarihini tesbit edemediğimiz 28 eser.

Verilen eserlerin bölgeler itibariyle dağılımına göz attığımızda, şöyle bir tablo karşımıza çıkar:

1- Mısır, 101 eser.

2- Sûriye 76 eser.

3- Endülüs, 50 eser.

4- Türkiye, 47 eser.

5- Hind ülkesi ve Mağrib 36'şar eser.

6- Irak, 30 eser.

7- Hicaz, 20 eser.

8- İran, 18 er eser.

9- Horasan 16 eser.

10- Yemen, 15 eser.

11- Mâveraünnehir, 7 eser.

Burada dikkati çeken bir husus en az eserin Buhârî'nin asıl vatani olan Mâveraünnehir'de verilmiş olmasıdır. Diğer bir husus ise; V, VI ve VII. asırlarda en çok eserin Buhârî'ye en uzak bir mekânda, Endülüs'de verilmiş olmasıdır. V. asırda verilen toplam 36 eserin 18 i, VI. asırda 33 eserin 11 i, VII. asırda da toplam 32 eserin 13 ü Endülüs'de verilmiştir.

Genelde konuya bakacak olursak, IX. asra her yönüyle Buhârî Asrı denebilir. Bu asır, gerek Sahîh üzerine verilen eserlerin çokluğu, eserlerin hacim yönünden kabarıklığı ve ilmî kıymet yönünden de mükemmelliği ve gerek yetişen müelliflerin fazlalığı ve bunların ilmî ehliyetlerinin mükemmel olması bakımından mümtâz bir mevkiye sahiptir.

Netice olarak Sahîh üzerine, çeşitli dönemlerde ilimde otorite olmuş 300 ü aşkın şahsiyetin 500 ü aşkın eser vermesi, Sahîh'in ilmî kıymetini ve bütün İslâm Tarihi boyunca ne derece kabul gördüğünü gösteren hususlardan biri olduğu muhakkaktır.